

PRESENTATIE EUROPESE DAGBOEKEN VAN MAX KOHNSTAMM

* INLEIDING *

16 november 2011, Huis van Europa, Den Haag

Dr Mathieu Segers

Assistant Professor of European Integration

Utrecht University, Faculty of Humanities

Department of History and Art History

Drift 10, Room 1.08

3512 BS Utrecht, The Netherlands

ml.l.segers@uu.nl

De Italiaanse schrijver Umberto Eco heeft uitgelegd waarom het boek volgens hem nooit zal verdwijnen. Het boek hoort bij die uitvindingen die al perfect waren bij de conceptie, eeuwen of millennia geleden. Zoals daar zijn: 'de lepel', 'het mes' of, bijvoorbeeld 'de schaar'. Volgens Eco hoort ook het boek in dat rijtje. Het boek is nu eenmaal het beste instrument om informatie vast te leggen, te bewaren én over te dragen. Het is dé informatiedrager voor de herinnering en de menselijke geest. Het is allerm minst vanzelfsprekend dat de jongste concurrenten van het boek - de het e-Book, de USB-stick, of de internet *storage* en de soft- en hardware die daarbij zo onmisbaar zijn - de tand des tijds even glorieus het hoofd kunnen bieden als het boek heeft gedaan.

In Eco's jongste roman draait het om de geschriftvervalser Simone Simonini. Op de vraag waarom Eco zich nu juist op 19de eeuwse vervalsingen gestort had, antwoordde de

romancier: 'ik ben geïnteresseerd in vervalsingen, omdat ik geïnteresseerd ben in de waarheid'.

De roman is een magistraal verhaal van duistere complotten, geruchten, intrige en misleidende beeldvorming. Eco's hoofdpersoon, Simonini, raakt uiteindelijk verstrikt in een web van hele en halve leugens en misleidende suggesties van causale verbanden. Hij raakt het spoor bijster en geheugenverlies krijgt hem in de greep. Hij weet niet meer wie hij is. Simonini ziet dan nog maar een uitweg. Er is maar één manier om fictie en werkelijkheid te ontwarren en weer greep te krijgen op zijn eigen leven. Simonini gaat een dagboek bijhouden.

*

Het dagboek hoort ook thuis in het rijtje 'lepel', 'mes', 'schaar' - als een schitterend bijproduct van de uitvinding 'boek'. Het dagboek was en is immers de optimale manier voor de mens om de weerbarstige werkelijkheid van alledag - *la condition humaine* - vast te leggen op het moment dat deze daadwerkelijk ervaren wordt. Het is misschien ook de meest pure vorm van geschiedschrijving.

In een dagboek kan iets van de extreme nuance van de gebeurtenissen worden bewaard. De waarheid van het moment, zogezegd, kan in een dagboek worden vastgelegd. Die waarheid is vaak ultracomplex, maar vooral ook ultravluchtig. Zij vervliegt vrijwel meteen als ze niet acuut wordt neergeschreven. Ná het moment is zij nauwelijks meer te vangen.

De huidige crisis in Europa is illustratief. De situatie is ongehoord ingewikkeld. Het aantal betrokkenen en meespelende partijen is haast ontelbaar. De chaos is regelmatig gigantisch. De zogeheten 'spin' draait afhankelijk van de spindoctor totaal verschillende kanten op. Maar als we nu al niet weten wat er echt gaande is, hoe kunnen we dat dan nog ooit achteraf vaststellen, als we willen weten hoe het toch kan dat we aanbeland zijn, waar we terecht gekomen zijn? En: het is niet denkbeeldig dat die vraag zich zal opdringen.

Als die vraag zich opdringt, zijn we aangewezen op reconstructie achteraf. En hoe diepgravend de reconstructie achteraf ook zal zijn, het zal gaan om *post facto* rationalisatie, rationalisatie na het feit, na de gebeurtenis, verklaring achteraf - per definitie onvolmaakt en vaak sterker gedreven door reputaties en preoccupaties van de reconstruerende partijen, dan door de drang tot historische waarheidsvinding.

*

Kan dat eigenlijk wel, reconstructie van het Europese integratieproces? Ik vrees dat het heel moeilijk is en meestal zo goed als onmogelijk. Een beetje in de buurt van de waarheid komen is al iets geweldigs. Ik zal een paar belangrijke redenen geven waarom dat zo is.

De hoeveelheid relevant onderzoeksmateriaal is enorm qua omvang en bovendien verspreid over archieven kriskras door Europa, de Verenigde Staten en in persoonlijke

nalatenschappen. De hoeveelheid en spreiding is zo overweldigend dat de onderzoeker eigenlijk bij voorbaat volstrekt kansloos is.

En dan zijn er ook nog de vele al bestaande en gepubliceerde onderzoeken. Die zijn niet zelden knap en gebaseerd op diepgravend archiefonderzoek. Maar ze zorgen ook voor nog een extra complicatie. Ze lijden namelijk ook aan verkoking langs nationale lijnen. Nationale mythes en hagiografische plechtankers blijken te vaak een disproportionele rol te spelen in de verhalen. Net als bij de betere spindoctors, blijkt de kracht van de nationale logica ook voor de wetenschappers van de Europese integratie vaak iets onweerstaanbaars.

Het praktische gevolg daarvan is dat Duitsers de Duitse geschiedenis van de Europese integratie schrijven, Belgen de Belgische, Italianen de Italiaanse, Fransen de Franse, enzovoort. En projecten met de ambitieuze doelstelling om een breder dan een nationaal onderzoeksperspectief te hanteren, resulteren vrijwel altijd in een bundel met op de kaft een ronkende titel met woorden als 'Transnationaal' of 'Europees', maar binnenin – u raadt het al – één hoofdstuk geschreven door een Duitser over de Duitse positie in onderhandelingen zus en zo, één door een Fransman over de Franse positie in diezelfde onderhandelingen, enzovoort.

Geschiedschrijving over het Europese integratieproces vanuit een overkoepelend Europees perspectief is vooralsnog zo goed als onmogelijk gebleken.

*

Al met al dus geen gemakkelijke uitgangspositie voor de onderzoeker. Sterker, zonder puur geluk is het vrijwel ondoenlijk om iets toe te voegen aan de bestaande inzichten, hoe groot de onderzoeker de kans ook acht dat die bestaande inzichten eigenlijk een onacceptabele vertekening van de waarheid impliceren.

Puur geluk dus. Dat had ik toen ik in 2003 in het kader van mijn promotieonderzoek naar de totstandkoming van de Verdragen van Rome een paar maanden in Florence verbleef om onderzoek te doen in de daar gevestigde Archieven van de EU. Per toeval stuitte ik op een fragment uit de dagboeken van Max Kohnstamm.

De complete Europese dagboeken van Max Kohnstamm, zoals ze in Florence liggen, bleken echter nauwelijks leesbaar. Ze zijn sowieso onleesbaar voor die onderzoekers die niet tot in de details zijn ingevoerd in de Europese onderhandelingen waarvan Kohnstamm verslag doet. Bovendien moet de lezer het Nederlands tot in de puntjes beheersen om de zo informatiedichte stenotaal van Kohnstamm te kunnen volgen. En daar komt dan nog bij dat het handschrift van Kohnstamm moeilijk leesbaar is, waardoor de lezer is aangewezen op een transcriptie van de dagboektekst. Maar die transcriptie is op haar beurt van een ongekende slordigheid en een hemeltergende Nederlands.

Eén ding was mij, kortom, vrijwel meteen duidelijk: voor 99% van mijn internationale collega's zouden de dagboeken, wat er verder ook instond, sowieso een ondoordringbaar bastion blijven. En diegenen die er wel enigszins in zouden kunnen doordringen, zouden snel ontmoedigd raken en opgeven. Dankzij mijn moederstaal en het promotieonderzoek waar ik destijds zo diep inzat, behoorde ik tot de wel zeer

selecte groep van mensen op de wereld die de tekst wel kon volgen. De vingers van één hand, groter is die groep waarschijnlijk niet.

*

Als Nederlander in Florence, vond ik het wel grappig wat kopieën te laten maken van een gedeelte van deze Nederlandstalige dagboeken. Mijn inhoudelijke verwachtingen van de informatie in de dagboeken waren zeer laag – mijn drijfveer om de dagboeken te lezen was eerlijk gezegd eerder zoiets als wetenschappelijk verantwoord ontspannen.

Sterk beïnvloed door de post facto geschiedschrijving leek Max Kohnstamm mij namelijk een volstrekt randfiguur in de verdragsonderhandelingen, wanneer het er daar echt om ging. Geheel volgens de dominante opvattingen was ik van mening dat Kohnstamm behoorde tot de groep van naïeve federalisten, niet in staat daadwerkelijk invloed uit te oefenen op de machtspolitieke besluitvorming in en tussen de regeringscentra.

Ik zat er geheel naast.

Toen ik begon te lezen, werd ik vrijwel meteen gegrepen door het verhaal. Alle hoofdrolspelers die ik zo goed kende uit de archieven en de literatuur kwamen voorbij, Duitsers, Fransen, Belgen, Italianen, Nederlanders, Luxemburgers, Amerikanen, Britten ... de prima donna's, de waterdragers, de mislukte beloftes, de laatbloeiërs, de intriganten, de strategen, de denkers - Kohnstamm kende ze allemaal, werkte vaak nauw met ze samen, had vertrouwelijke afspraken met velen van hen. En hij typeert ze stuk

voor stuk weergaloos in zijn dagboeken. Vaak met slechts een paar woorden, die feilloos iemands *Bildung* en wereld oproepen.

In weerwil van de vorm, en in weerwil van de taal van de transcriptie, bleek het voor mij zelfs meeslepend proza - die dagboeken. Al snel las en herlas ik grote delen met rode oortjes. Daarnaast bevatten Kohnstamms dagboek aantekeningen vele aanwijzingen om opnieuw en anders naar archiefstukken te kijken, of om te zoeken op plekken waar ik anders nooit naartoe gegaan. Dat is de onschatbare waarde van de Europese dagboeken voor het onderzoek naar de Europese integratie.

Wat Kohnstamm op het moment zelf heeft vastgelegd is met geen mogelijkheid achteraf te reconstrueren.

De nauwgezetheid waarmee hij zijn dagboeken heeft bijgehouden zorgt ervoor dat dit een bron is die toegang verschaft tot een verscholen transnationale en trans-Atlantische wereld, opgetrokken uit innige dwarsverbanden tussen bedrijfsleven, nationale en internationale politiek, nationale overheden, de westerse financiële sector en de West-Europese welvaartsstaten. Die transnationale Westerse wereld vormt in vele opzichten de essentie van de Europese integratie, maar blijft nog altijd erg moeilijk binnen te dringen en bloot te leggen.

*

De dagboeken zijn sinds mijn promotieonderzoek een anker in mijn wetenschappelijke werk gebleven.

En vandaag wordt dus het tweede deel van de Europese dagboeken van Max Kohnstamm gepresenteerd. Het nieuwe boek beslaat de jaren 1958-1963. Een turbulente periode, waarin de gemeenschappelijke markt hortend en stotend in werking trad – en waarin de basis werd gelegd voor de EU zoals we die vandaag kennen.

Maar het was ook de periode waarin het ambitieuze Europese project 'EURATOM' langzaam maar zeker ten grave gedragen werd en de EEG in de ban raakte van een Frans-Britse krachtmeting met als inzet de toekomst van het integratieproces. Die Frans-Britse krachtmeting verdeelde 'de Zes' oprichters en hun nationale politiek hopeloos en culmineerde uiteindelijk zowel in de dramatische mislukking van de Franse plannen voor een Europese Politieke Unie, als in de harde afwijzing van de Britse aanvraag voor toetreding tot de EEG.

Kohnstamm bevond zich in het centrum van het gebeuren. Hoe was hij daar terecht gekomen?

In 1952 had Kohnstamm zich vol overtuiging verbonden aan de missie van Jean Monnet, de *founding father* van de Europese integratie. Aanvankelijk als secretaris-generaal van de Hoge Autoriteit van de EGKS in Luxemburg, waarvan Monnet de eerste president was, en vanaf 1956 als toplobbyist bij Monnets *Actiecomité voor de Verenigde Staten van Europa*. In die functie kreeg Kohnstamm via het invloedrijke transnationale netwerk van Monnet toegang tot de hoogste niveaus in de machtscentra van Bonn, Parijs, Londen en Washington

De revolutie in de Europese betrekkingen die Monnet met de lancering van de EGKS had ontketend, behelsde een statenoverkoepelend multilateralisme, dat zich zou moeten verduurzamen in bovenstatelijke instituties van Europese samenwerking.

Monnets revolutie was een revolutie van de werkelijkheid. Het draaide allemaal om geloofwaardige bovenstatelijke samenwerking - op basis van concrete actie en daadwerkelijke resultaten - door het vergemeenschappelijken van die problemen, die nu eenmaal veel adequater konden worden aangepakt door samenwerking dan nationaal. In Monnets actieprogramma had Kohnstamm al in 1950 de vervolmaking van zijn eigen visie ontdekt.

Het ging Monnet daarbij niet om het van de kaart vegen van het klassieke 'Europa van de Staten'. Monnet was niet de federalist voor wie zijn meest fanatieke fans en velen daarna hem hebben aangezien. Monnet was een realist, en zijn rechterhand Kohnstamm was dat ook. Hun doel: een radicale verandering van de context waarbinnen het statelijke gedrag in Europa van oudsher vorm kreeg. Die context moest geënt worden op de macht van de gemeenschappelijkheid in plaats van op wederzijdse angst. In zijn dagboeken neemt Kohnstamm de lezer mee naar de kern van het integratieproces.

*

Als er één constante naar voren komt uit de dagboek aantekeningen van Kohnstamm dan is dat het onvermogen van de betrokken regeringen en andere actoren om het integratieproces onder controle te houden. Chaos is vaak het resultaat. In die grillige omstandigheden waren (en zijn) vriendschappen, toeval, emotie, eer, spookbeelden,

wantrouwen en bluff vaak belangrijker grootheden dan beleidskeuzes op rationelere gronden. Kortom: in Europa is maar weinig wat het van buiten lijkt. Sterker, het wemelt er zelfs van de bewuste vervalsingen!

Die essentie van oncontroleerbaarheid en dubbelzinnigheid is groots vastgelegd in de dagboeken, inclusief het saillante verslag van de harde strijd om de nationale en internationale baantjes, die daar zo onlosmakelijk mee verbonden is. Het resulteert in een spannend verhaal met ongekende plotwendingen en dubbele bodems.

En dan zijn er ook nog de verbluffende overeenkomsten met de actuele toestand in de Europese integratie.

- Zo werkte Kohnstamm eind jaren vijftig al mee aan gedetailleerde plannen voor Europees monetair beleid en een toekomstige gemeenschappelijke munt - inclusief een noodfonds voor het opvangen van financiële crises.
- Was hij nauw betrokken bij onderhandelingen over politieke verdieping van de integratie.
- Worstelde hij met het vraagstuk van de duurzaamheid van de trans-Atlantische solidariteit in het licht van het onvermijdelijke Amerikaanse machtsverval en de al even onvermijdelijke opkomst van China.
- En pijnigde hij zijn hersenen in het vergeefse zoeken naar een oplossing voor het probleem van de hebzucht als hoofdzonde van onze tijd.

*

De dagboeken ontsluiten, zoals gezegd, veel tot nu toe onbekende informatie.

Maar ronduit brisant is dat deze uitgave de sleutel bevat die toegang biedt tot een geschiedenis die tot op heden vrijwel geheel verborgen is gebleven. Deze verborgen geschiedenis betreft het verhaal van de samenwerking tussen Jean Monnet en generaal Charles de Gaulle, de president van de Franse Vijfde Republiek.

Die zorgvuldig geheim gehouden samenwerking ging in de jaren 1958-62 veel verder dan voor mogelijk is gehouden. Kohnstamm doelde op deze geheime samenwerking als hij in zijn dagboeken schreef over 'diep spel'.

Als het over Monnet, de Gaulle en de Europese integratie gaat dringt de historiografie ons een zwart-wit tegenstelling op. Als je voor de een was, moest je wel tegen de ander zijn; een beeld dat overigens allerm minst genuanceerd wordt in de lijvige memoires van beide Franse realisten. Het blijkt een onjuiste voorstelling van zaken. De confrontatie tussen Monnet en de Gaulle was oneindig veel dubbelzinniger dan de gestileerde tegenstelling tussen dogmatisch geloof in het 'Europese ideaal' van bovenstatelijke integratie aan de ene kant, en het primaat van de Franse *grandeur* en de strikt intergouvernementele benadering die daarmee geassocieerd wordt aan de andere kant.

Vanaf de eerste weken na de terugkeer van de Gaulle als leider van Frankrijk in het voorjaar van 1958, zochten Monnet en de Gaulle toenadering gericht op vergaande samenwerking met betrekking tot de Europese integratie.

Aan de hand van de aanwijzingen in de dagboeken van Kohnstamm is het, door gericht archiefonderzoek, mogelijk geweest een begin te maken met het blootleggen van die verborgen geschiedenis, die zo cruciaal is voor het verloop van het integratieproces.

Die verborgen geschiedenis en Kohnstamms koortsachtige zoektocht naar de betekenis daarvan voor 'Europa' vormen het hart van het verhaal in de dagboeken. Maar de dagboeken bieden nog veel meer. En ze zijn ook een intiem verslag over hoop, angst en diepe twijfel, waarin de lezer Kohnstamm leert kennen als een realist, maar wel een realist met Europese idealen, en hem volgt op het tamelijk onmogelijke pad dat daarbij hoort.

Dat is een indrukwekkende ervaring. Een ervaring ook, die fascinerend inzicht kan verschaffen in het door crises getekende Europa van vandaag.

Zijn Europese dagboeken vormen het even waardevolle als urgente en hoogstpersoonlijke Europese geschenk van Max Kohnstamm aan zijn vaderland.

Dankwoord:

Dit prachtige boek was nooit tot stand gekomen zonder de steun van

- Het Duitsland Instituut Amsterdam, in het bijzonder directeur Ton Nijhuis, Denise Gehla en Annabelle Arntz;
- Het Ministerie van Buitenlandse Zaken, in het bijzonder Bert van der Zwan;
- Albert Kersten;
- Uitgeverij Boom. En dan vooral Aranka van der Borgh, Kristel Dumoulin en Geert van der Meulen;

- Mijn gezin – Sofia, Orfeo, Gloria en Marèl, die het ‘Kohnstammproject’ met constructief optimisme een integraal en heel positief deel van het gezinsleven hebben weten te maken;
- Mijn werkgever, het Departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis van de Universiteit Utrecht, ben ik, tenslotte, dank verschuldigd voor de tijd en ondersteuning die mij gegund is, om met enige regelmaat ook binnen mijn contract, aan dit boek te kunnen werken.

De grootste dank gaat uit naar Max Kohnstamm. Zijn dagboeken en zijn vriendschap zijn een onmisbare bron van inspiratie en wijsheid voor de bezorger.

Toen Max Kohnstamm in de herfst van vorig jaar overleed was ik in de Verenigde Staten. Gelukkig had Max me bij mijn vertrek al geschetst dat het wel zo zou lopen én dat dat goed was. Zelden heb ik me zo losgeslagen gevoeld van ankers, - waarvan ik tot op dat moment maar nauwelijks beseft had dat ze er waren - als op die herfstdag waarop ik hoorde dat Max overleden was. In kalme ontreddeering toog ik naar de dichtstbijzijnde academische bibliotheek. Daar zocht ik die boeken op die Max in zijn dagboeken af en toe aanhaalt en bespreekt als hij naarstig op zoek is naar houvast en dieper inzicht. Ik kwam naar buiten met een stapel dikke boeken, ondermeer van de filosofen Niebuhr en Tillich.

Dat was jammer, maar helaas. Het bleek te hoog gegrepen.

Dank U Wel!